

SKIBSMOTIVER PÅ HOLLANDSKE VÆGFLISER

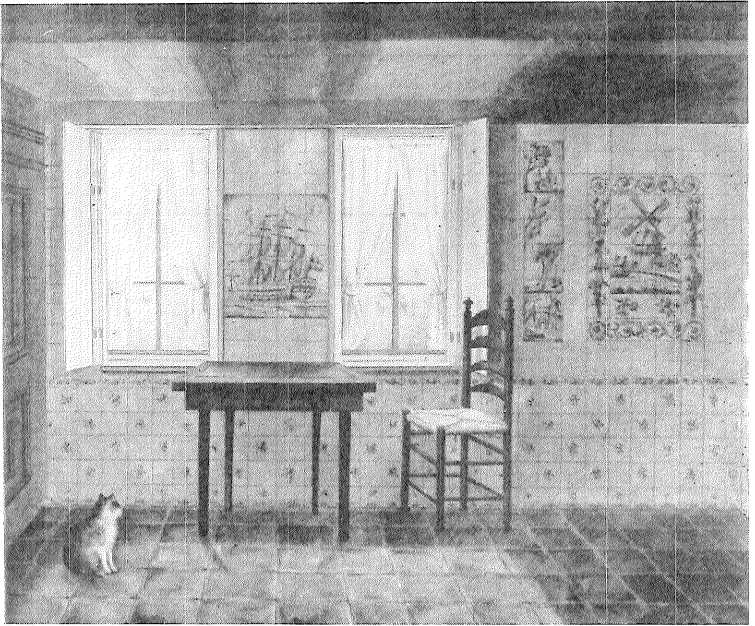
*Med specielt henblik på frisisk-nordisk handels- og
søfartshistorie i det 18. århundrede*

Af

SIGURD SCHOUBYE

Den hollandske fajance og dens udbredelse i Nordeuropa er et såre levende kapitel i 17- og 1800-tallets historie. Den store tekniske dygtighed hollænderne allerede før 1600 havde erhvervet sig gennem indkaldte italienske fajancemestre, og det udmærkede handelstalent de tidligt lagde for dagen, kom til at sætte et stærkt præg paa boligkulturen i nabolandene i form af talrige brugs- og prydenstande i området fra Kongeåen til Hamborg og fra den hollandske grænse til St. Petersborg. Og karakteristisk nok altid i forbindelse med øvrig søfart, idet vældige fajancemængder ligefrem blev brugt til ballast, når hollandske skibe i fjerne havne hentede tommer og kvæg.

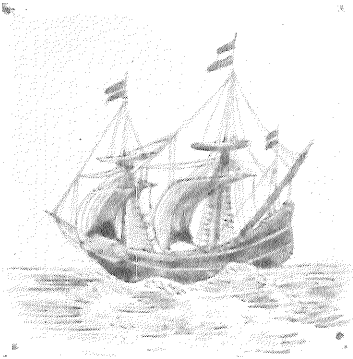
En specielt hollandsk eksportvare var *fajance-vægflisen*, en fiks opfindelse, hollænderne havde overtaget fra italienerne og spanierne, men videreudviklet til en storindustri og til et særpræg, som helt har behersket det nordeuropæiske marked i århundreder. Den handelsmæssige baggrund var fajanceflisens overordentlige hensigtsmæssighed i Nordtysklands og Slesvig-Holstens træ- og stenfattige områder. Den lille praktiske, let transportable flise, der oprindeligt var beregnet til indramning af kaminer i borgerhuse (til sikring mod brandfare) dækkede efterhånden samtlige vægge, samtidig med at den degraderes til folkekunst og fortrinsvis anvendtes på landet (figur 1). Fra grundlæggelsen af de første hollandske fajancefabrikker i slut-

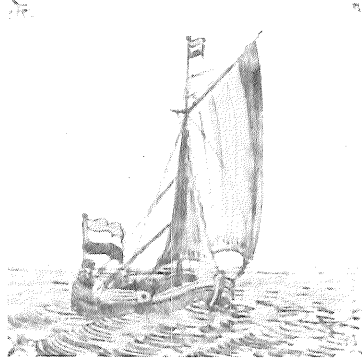
Figur 1. Akvarel fra et arbejderhus i Zevenhuizen ved Franeker i Frisland. Fries Museum i Leeuwarden.

ningen af 1500-tallet og til vore dage har de samme metoder ved fremstillingen været anvendt, og det format, 13×13 cm, som hollænderne indførte (de italienske er som regel enten større eller mindre), er bibeholdt til i dag. Kun den kunstneriske udsmykning, mønstrene, typerne, varierer med de skiftende moderetninger, fra italiensk og spanskprægede renæssancemønstre, over kinesisk-japansk porcellænsornamentik til rene billedfremstillinger: landsknægte, ryttere, borgere, legende børn, hyrder, bibelske billeder (over 300 typer efter billedbiblerne) til hollandske landskaber med broer, møller, svaner, skibe osv., indtil man i 1800-tallet igen vendte tilbage til ornamentfliser, særlig i form af stjerner og blomsterpotter.

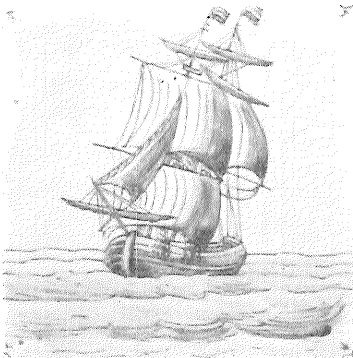
Allerede i 1600-tallet gjorde man anvendelse af *skibe* som mønstre. Hertil slutter sig naturligt gengivelse af neptuner, havuhyrer (søslanger), hvaler, delfiner olgn. med tilknytning til

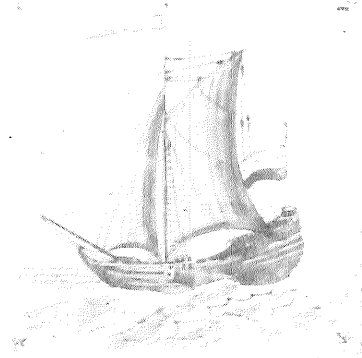
Figur 2. Fløjte.
Søfartsmuseet i Groningen.

Figur 3. Bojert.
Søfartsmuseet i Groningen.

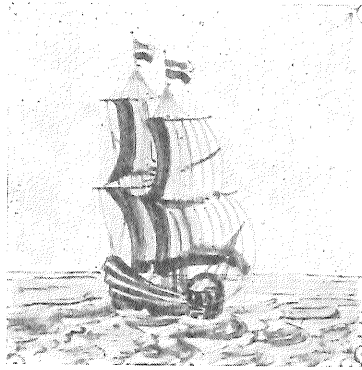
Figur 4. Hukkert med barkentinerig.
Søfartsmuseet i Groningen.

Figur 5. Jagt.
Søfartsmuseet i Groningen.

havet. Denne idé har givetvis fra starten haft et merkantilt sigte, idet man havde en stor kundekreds blandt de mange søfolk nordfra, som var engagerede i den hollandske handelsflåde. De ældste skibsfliser er *enkeltfliser* med et nogenlunde individuelt præg, selv om osse de er fremstillede over skabeloner, flisefabrikanten lod udføre på grundlag af ældre mestres kobberstik. Allerede fra midten af 1500-tallet foreligger en serie kobberstik af Frans Huys, gengivende den tids skibstyper efter den gamle Breugel. Disse stik synes mere end 100 år senere at

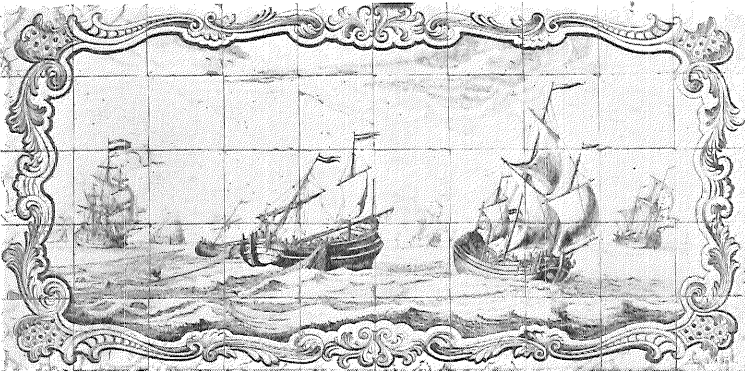
være anvendt til skabeloner, sponser, som de hedder, i frisiske manufakturer – og har fristet til at tidsfæste fliserne efter de påmalede modeller. I det hele taget er det overmåde vanskeligt at angive en flises alder – osse skibsfliserne, fordi de gamle

Figur 6. Brig.
Søfartsmuseet i Groningen.

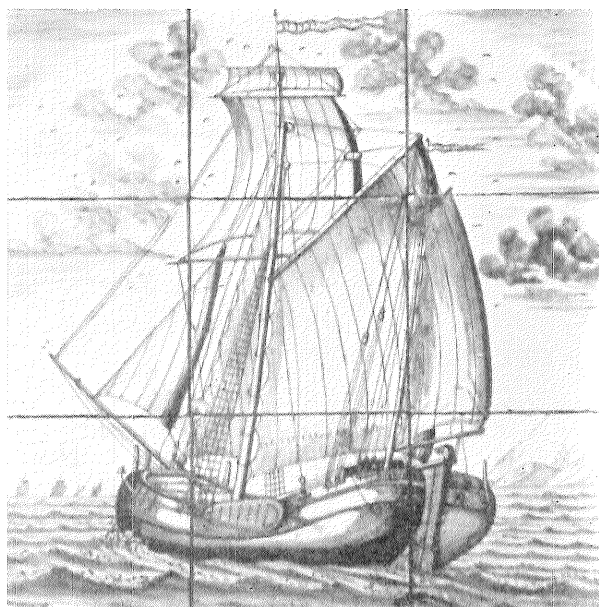
sponser anvendtes årti efter årti. Hvor man er så heldig at ha bevaret de gamle sponser, kan man nu og da på deres vandmærke aflæse skabelonens alder, men fliserne er næsten aldrig daterede eller signerede. Derimod giver materiale og form sikrere kriterier for tilblivelsessted og -tid. Bl. a. på grundlag af det metallisk hårde grundmateriale lader det sig fastslå at de første skibsfliser er fra Delft, men forståeligt nok måtte de frisiske manufakturer, med deres direkte tilknytning til skibsfarten, efterhånden distancere de øvrige fabrikker (som Rotterdam og Hoorn) i henseende til anvendelsen af søfartsmotiver. At de ældre kvalitetsarbejder med de særpægede motiver er fra Delft og Rotterdam er der imidlertid ingen tvivl om, selv om frisernes efterligninger er dygtigt udførte. De frisiske fliser er som regel mere porøse, tyndere og den anvendte blå farve lysere end fabrikterne fra de ovennævnte byer.

Skibstypernes mangfoldighed er et stykke levende søfartshistorie. Både handels-, fiske- og orlogsskibe forefindes. Orlogsskibene er gerne *fregatter* (figur 1), mens alle optænkelige typer

Figur 7. Flisemaleri af Jan Aelmis 1764. Fra et hus i Altona.
Museum für Kunst und Gewerbe, Hamborg.

inden for handelsflåden har fristet fabrikanterne: *fløjten* (figur 2), *bojerten* (figur 3), *hukkerten* (figur 4), *jagten* (figur 5), *briggen* (figur 6) osv. De ældste, meget nøjagtigt udførte (hvad man jo var nødt til da de var beregnede for sagkundskaben) går tilbage til 1635 med kobberstik af *Hondius*, *Reinier Nooms* (kaldet sømand) og *Cornelis Visscher* som forlæg. På grundlag af et stik af den sidstnævnte lod Amsterdamer-flisefabrikanten Haye Esdré o. 1645 fremstille en af de ældste og største flisekompositioner med ikke mindre end 260 fliser, forestillende admiral Tromps sejr over spanierne ved Duins i 1639, anvendt som reklame på husgavlen og efter husets nedrivning i slutningen af forrige århundrede anbragt i rigsmuseet i Amsterdam. Den betydeligste flisemaler af alle er dog *Cornelis Boumeester* fra Rotterdam, som i tiden mellem 1675 og 1700 malede en række berømte søslagbilleder og „*schepen in woelige zee*“, hvor flisemaleriet gøres til kunst, men hans værker er unica, som ikke var beregnet for eksport. Han synes derimod at ha skabt en tradition i Rotterdam, idet der i familien *Aelmis'* fabrik „de Blompot“ fremstilledes en række ofte signerede flisemalerier, hvoraf en del nåede til Altona. Figur 7 viser en komposition på 50 fliser. Det gengivne billede af Jan Aelmis (1714–99) er fra 1764, sammen med en serie lignende billeder fra Altona, de

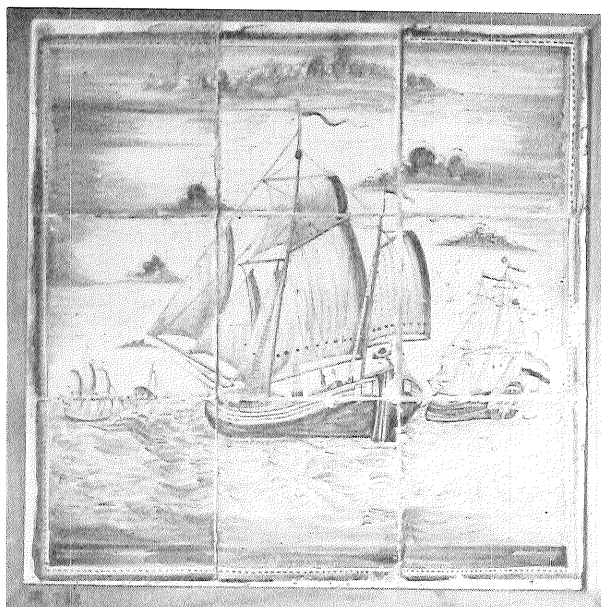

Figur 8. Kuf. Søfartsmuseet i Sneek.

eneste *signerede* skibsbilleder på nordisk område. Fra et hus i Boldixum på Før ejer Landesmuseum i Slesvig et flisebillede på 20 fliser, forestillende et garverværksted og signeret *Pytter Ruurds 1779* (Harlingen), men de talrige andre skibskompositioner, som væsentlig fremstilledes i tiden mellem 1750 og 1800, da kontakten med Holland var særlig stor, er alle usignerede.

Imidlertid kan det anses for givet at hovedbestanddelen af de hollandske eksportfliser til Nordeuropa stammer fra frisiske fabrikker, som i løbet af 1600-tallet tog konkurrencen op med de ældre fabrikker i Nord-Holland, og hvis virksomheder i Harlingen og Makkum er de eneste stadig virkende af de ca. 80 flisefabrikker fra industriens blomstringstid.

Om disse manufakturer foreligger der – takket være fremragende forskningsarbejde af friseren Nanne Ottema – særdeles fyldestgørende oplysninger, såvel mht produktionsmængde, materialer, lønninger som aftagere. Af ovenbøget fremgår således

Figur 9. Hukkert fra Vraaby på Rømø. Tønder Museum.

for en del års vedkommende antallet af brændinger og hvor store mængder fliser man årligt lod brænde. For Tichelaars fabrik var tallet for brændte fliser i 1719 249.170, 1762 360.854, 1776 417.980, 1803 457.422, 1875 over 600.000. Disse tal skal dog deles med 2, eftersom hver flise blev brændt to gange. Men endda er det meget store tal. I en statusopgørelse fra en anden fabrik i Makkum angives 195.350 gode, 73.420 mellemgode, 61.025 dårlige og 18.025 fine fliser og yderligere flisebilleder på 4, 6, 9, 12, 15, 20 eller 24 fliser hver, heraf 410 blomsterstykker, 15 møller og 44 *skibe*, de fleste blå, resten manganfarvede, en farve, man foretrak i rokokotiden. Og vi kan regne med endnu større fremstillingstal i Harlingen. Men når man tar i betragtning at der i de vestslesvigske gårde kan ha siddet op til 12.000 fliser (i Kommandørgården på Rømø er der henved 4000), at fliserne transporteredes i hele skibsladninger (der haves dokumentation for en sådan ladning til Keitum på Sild i 1784), så passer tallene helt godt.

De fleste „tableauer“ har været ret stereotype, standardtyper, fortrinsvis beregnet for bondegårdene (figurerne 8 og 9). For skibsflisernes vedkommende er det de samme typer som på enkeltfliserne, blot udført over større skabeloner. I de frisiske værksteder gøres flisefremstillingen til en storindustri.

I særlige tilfælde har man udført billederne efter ordre sådan som Pytter Ruurds garverværksted fra Boldixum og en vindmølle sammesteds, og et stort antal af de i Nordfrisland forekommende skibsbilleder er just sådanne bestillingsarbejder. En serie enkeltfliser, bestående af 12, antagelig fra Delft, forestiller de forskellige stadier i en fregats tilblivelse o. år 1700. Denne serie og de talrige fremstillinger af hollandske grønlandsfartøjer må være udført af professionelle malere. Fra maleren *Dirk Danser*, som sammen med den ovennævnte Pytter Ruurds var ansat i familien Feytema-Tjallingiis værksted i Harlingen, findes nogle oliemalerier, der forestiller Harlinger-rederen D. Wildschuts hvalfangerflåde i 1747 (det ene fra Arendal ved Christiania, hvor flåden under en af de engelsk-hollandske søkrige havde søgt ly). Adskilligt peger hen på at netop denne maler er ophavsmand til de fra Før og Hallig Hooge stammende skibskompositioner (figurerne 11, 12 og 14), og at Harlingen må betragtes som den lokalitet hvor de nordiske søfolk har gjort deres flisebestillinger.

Det lader sig ligeledes fastslå at anvendelsen af fliser i Nordtyskland, Holsten og Slesvig ikke kan føres længere tilbage end ca. 1700. Selv om man f. ex. i landsbyen Emmerslev ved Højer har fundet adskillige polykrome 1600-tals fliser, tør man ikke heraf udlede at de er importede på den tid de stammer fra. Først da der efter den store stormflod i 1634 opstod et sådant overskud af arbejdskraft i vesteregnet at man *måtte* søge udenlands for at finde beskæftigelse og i Holland fandt et stort behov for skibsmandskab, var forudsætningerne tilstede for den hollandske kulturpåvirkning, som præger hele vestkystområdet så stærkt.

Meget nordligere end til Skærbæk går den ikke. Fanøkulturen er noget senere. Men Rømø, der ikke regnes med til de

friske øer, har udvikling til fælles med Sild, Før, Amrom og Halligerne.

Den 21. februar, aftenen før Pers dag, tændtes på alle øernes højdedrag bål og man festede til den lyse morgen, hvor man så snart vejr og vind tillod det drog af til Hamborg og de hollandske havne, overladende de hjemlige bedrifter til kvinderne og de gamle. For Rømøs vedkommende var udskibningshavnen Havneby hvortil alle øens mænd drog i samlet flok, for Førs vedkommende Wyk. Først sent på efteråret kom mændene tilbage igen, medbringende de sælsomste ting til de små øsamfund fra den store verden. Fortjenesten var stor, og insulanerne indtog en betydende stilling på de hollandske både. En lille ø som Rømø havde o. 1770 ikke mindre end 40 kaptajner, kommandører, som de kaldtes. Både på Rømø og på Før synes skibsfliserne at ha været forbilleder for de imponerende sandstensgravmæler, som særlig kaptajnerne i levende live lod udføre til minde om deres bedrifter, og som hyppigt er kronede med mesterligt udhuggede hvalfangerbåde. En enkelt af disse sandstenstekster skal anføres her, fordi den giver et så levende indtryk af hvor aktive disse folk var:

Her hviler i Herren den velerfarne Commandoer
 Matthies Swensen Schouw, som udi sit
 28. Aar indtraadte i Egteskab med Maren
 Niels Doter, som ikkuns varede 17 Aar, avlede
 1 Søn og 3 Dottere, og hand døde 1783 d.
 3de Dbr. i hans Alders 45 Aar. Jeg ved,
 min Frelser lever og Hand skal opvække mig af Jorden
 Fra Hamburg til Grønland jeg 27
 Rejser for Command har gjort med Skibet Zwann.
 Hvor Gud altid løkkelig har ført, min Søefart
 er nu endt, mit Skib i Haunen send og Himlen er min
 Bolig, hvor jeg nu lever rolig.

Af 45 somre kun oplevet de 18 hjemme! Og der fortælles endda om kommandører, som gjorde 40 Grønlandsfarer.

Beviset for at skibsflisekompositionerne er bestillingsarbejder, hentede hjem af hvalfangerkaptajnerne, ligger i den omstændighed at de aldrig er forefundet uden for øerne og at alle

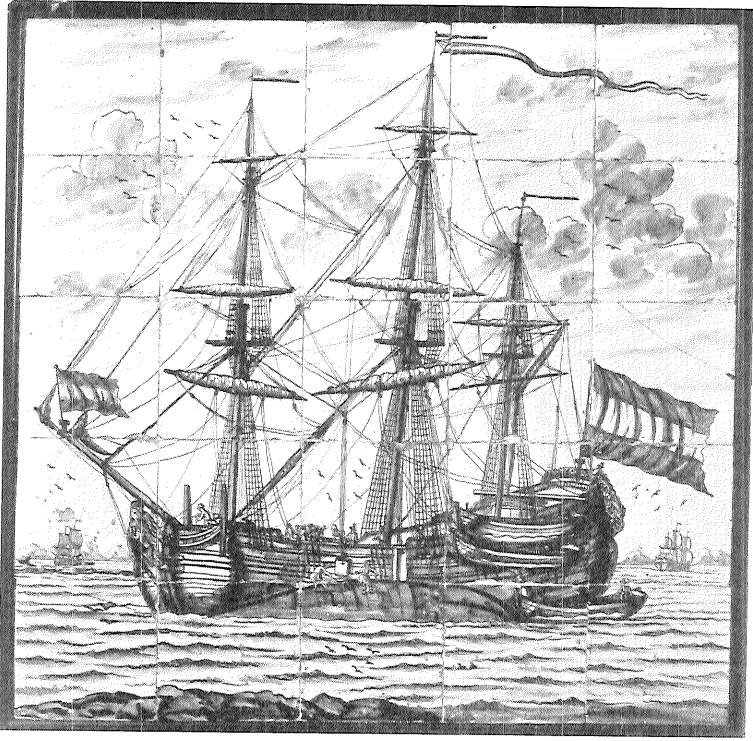

Figur 10. Flisekomposition i et hus i Nebel på Amrom.

kendte eksemplarer stammer fra tiden mellem 1750 og 1800. Ja, selv de mere ordinære billeder, som har kunnet købes færdige i Holland, må ha været direkte hentede, i modsætning til de almindelige typer på fastlandet, som har været ballastfliser.

Den interessanteste komposition findes i Quedens hus i Nebel på Amrom (figur 10). Over 16 fliser er malet en fregatrigget hvalfangerbåd med hollandsk flag. Under og på siden af billedet er anbragt 6 enkeltfliser med hvalfiskefangere i robåde og to dobbeltfliser med en prustende hval. Underneden står i kursivskrift fordelt over 16 fliser:

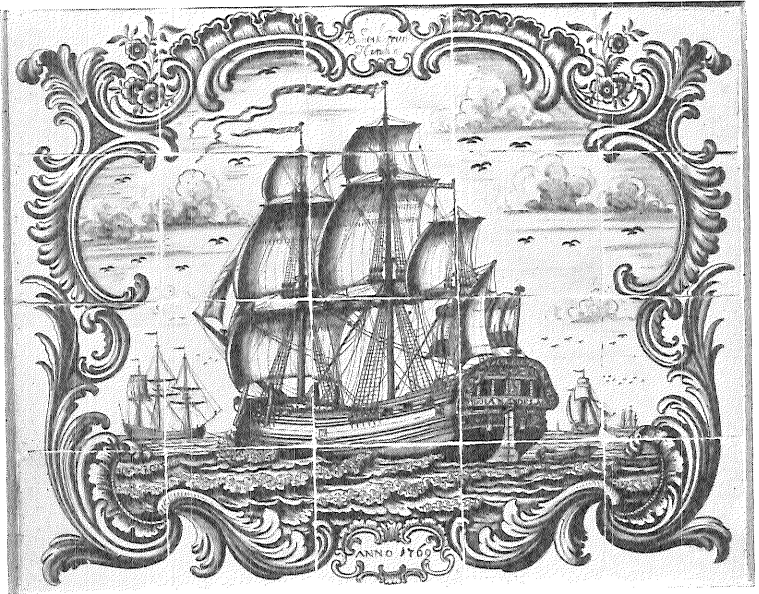
Durch / Schip / Fahrt / und / durch / Wall / Fisch / Fanst
 Un / ter / halt / Gott / Viel / Leut / und / Land,

Figur 11. Fregatrigget hvalfanger fra Wyk. Flensborg Museum.

en tekst, der nøje svarer til to fra Før og Rømø kendte plov-scener, hvorunder på hollandsk står DE LANDBOUW (på billedet i Oevenum på Før står BOUWMAN) WACHT VAN S' HEEREN HAND VEEL MILDEN ZEEGEN OPT' LAND, og som øjensynlig har inspireret Nebel-kommandøren til det særprægede vers på tysk. Billedet, som yderligere har 14 ubemalede hvide fliser, synes at være sammenstykket af forskellige fabrikater, hvoraf robådene og hvalerne stilmæssigt set synes at være ikke-frisiske (Delft?). I sandhed et kuriøst stykke kulturhistorie, som vel siger mere om hollændernes handelstalent end om frisernes fromhed!

Fra Oevenum stammer et kunstfærdigt hvalfangerbillede på 30 fliser i Flensborg Museum. Det forestiller en hel flåde

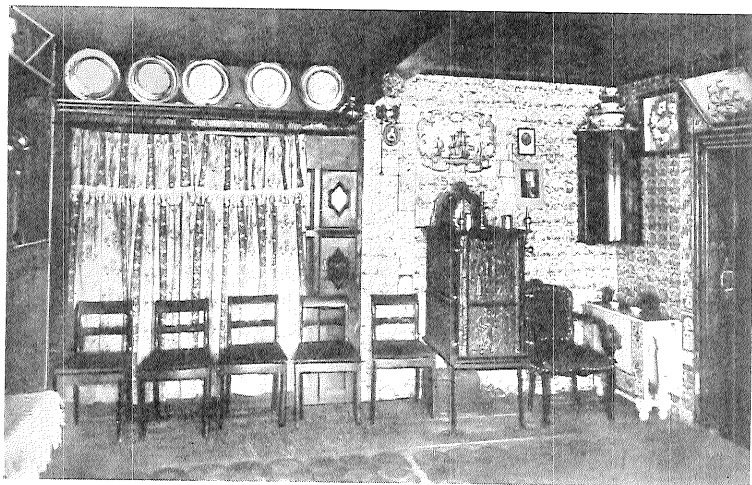

Figur 12. Boot-schip fra Hallig Hooge. Landesmuseum i Slesvig.

med en springende hval i forgrunden med en vældig, frygtindgydende hale (på det ene af Dansers omtalte malerier er det mest iøjnefaldende træk en på tilsvarende måde anbragt hale).

Beslægtet hermed er figur 11 fra Wyk og ligeledes i Flensborg Museum, samme skibstype men med oprullede sejl. Hvalen er dræbt og slæbt ind til skibssiden, og et par hvalfangere sidder på ryggen af den, tilsyneladende i færd med at skære den op. Mere anskueligt prospektkort kunne ingen hvalfanger ta med hjem til erindring om sommerens strabadser.

På ikke mindre end tre flisebilleder forefindes fregatten D'HANDELAAR (købmanden), alle tre i elegante rocailleindfatninger. Det ældste (i Landesmuseum i Slesvig) stammer sammen med det her gengivne (figur 12) fra Hallig Hooge og bærer årstallet 1750, hvorunder følgende tekst:

Figur 13. Interiør fra „Königspesel“ i et hus på Hallig Hooge.

D'HANDELAAR
 gevoerd door Schipper
 Barend Frederik Hansen
 voor
 De Heer Jan Noteman.

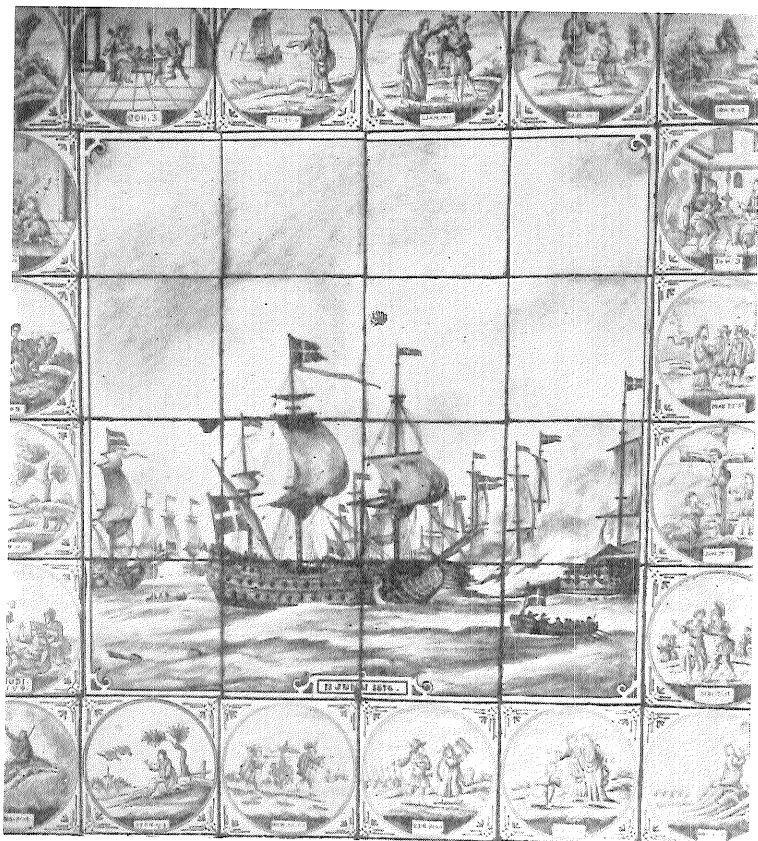
Billedet her har årstallet 1769 og navnet Bandik Fried. Hansen, og det tredje – der osse er på 20 fliser – kun navnet Bandick Fried Hanssen. Det er i privateje i et hus i Nieblum på Før. Disse billeder repræsenterer højdepunktet af frisisk flisekunst, og sønnen til den anførte kaptajn Hansen, kaptajn Tade Hans Bandix (1724–1808), må ha arvet faderens begejstring for de hollandske fliser, idet han i 1766 indrettede huset med den berømte Königspesel på Hallig Hooge, hvor Frederik den Sjette på en inspektionsrejse efter stormfloden i februar 1825 måtte overnatte natten mellem den 2. og den 3. juli samme år (figur 13). Huset er sammen med kommandørgården i Toftum på Rømø og Altfriesisches Haus i Keitum på Sild det ypperligste eksempel på hollandsk-frisisk interiørkunst.

Figur 14. Hukkert med dannebrog. Privateje.

Til D'HANDELAAR-gruppen slutter sig et billede af en hukkert i tilsvarende rocaille-indramning. Det er kun på 16 fliser og et standardbillede (pendanter i Prinsessehof i Leeuwarden og søfartsmuseet i Sneek), men det har påmalet dansk flag (figur 14). Billedet er fundet på loftet i en gård ved Husum og er nu i dansk privateje. Der er dog ingen tvivl om at det er hentet ind fra en af øerne. Fra et i Sønderho på Fanø i 1789 opført hus kendes et skibsbillede af en jagt på 9 fliser med dannebrog (gengivet i Kromanns Fanøs Historie), men der er her tale om virkelige kuriosa.

Med udgangen af 1700-tallet industrialiseredes flisefabrikationen totalt, og de frisiske fabrikkers stilefterligningsperiode o. år 1900 er et trist kapitel i den hollandske flises historie. Flisebillederne blir nu henvist til slagter- og bagerforretninger og

Figur 15. Nyt slagbillede fra Wyk. Privateje.

til klunketidens uhyggelige køkkener. Men hvor levende skibstraditionen holder sig viser to slagbilleder fra denne tid (fra Harlingen), det ene i Mittdün på Amrom, forestillende slaget ved Terheide (100 fliser), det andet fra Wyk (figur 15), som trods fejldateringen må gengive den dansk-hollandske flåde under Niels Juel og Tromp i slaget ved Øland den 1. juni 1676.

Sammen med de talrige skibsakvareller, den engelske facade med påmalede skibe, enkelte slesvig-holstenske bakkeborde udgør de hollandske skibsflisebilleder et værdifuldt illu-

strationsmateriale til nordeuropæisk søfarts- og handelshistorie i 1700-tallet og første fjerdedel af 1800-tallet, og desforuden er de – hvor de er bedst – eksempler på fajancens rige kunstindustrielle muligheder.

Det ville være ønskeligt om Handels- og Søfartsmuseet i Helsingør kunne erhverve en af disse kompositioner fra gammelt dansk territorium.

ANVENDT LITTERATUR

- H. Brauer, W. Scheffler & H. Weber*: Die Kunstdenkmäler des Kreises Südtondern. 1939.
- C. H. de Jonge*: Oud Nederlandsche Majolica en Delftsch Aardewerk. 1948.
- Henry Koehn*: Die nordfriesischen Inseln. 1939.
- Ijsbrand Kok*: De hollandse Tegel. 1949.
- A. Lane*: A guide to the collection of tiles (Victoria & Albert Museum). 1939.
- Elisabeth Neurdenburg*: Oude nederlandse Majolica en Tegels, Delfts Aardewerk. 1947.
- Thade Petersen*: Rømø. I Sønderjydske Aarbøger 1905.
- Wanda Oesau*: Die Grönlandsfahrt. 1937.
- Nanne Ottema*: Friesche Majolica. I De Vrije Fries. 27. årg., 1. hefte, 1920.
- Tegelschilders. I Historia. 14. årg., 9. hefte, 1949.
- Eelco M. Vis & Commer de Geus*: Altholländische Fliesen I-II. Tekst af Ferrand W. Hudig. 1925 og 1933.

Ved bestemmelsen af skibstyperne har Handels- og Søfartsmuseet vejledet.